

THE POSSIBILITY OF ANALYTIC PHILOSOPHICAL THEOLOGY

ANALİTİK FELSEFİ TEOLOJİ'NİN İMKÂNI

Abdulhan ÜNLÜSOY¹

Abstract

This study's main focus is the Analytical Philosophical Theology, which is quite new in the field of theology, but has a growing interest especially in recent years. Analytical Philosophical Theology is considered to be one of the best theological applications. Analytical Philosophical Theology attempts to revise the theological sources by revising, completing and making them accepted by believers. Analytical Philosophical Theology explores what the best avoidance position could be from any problem arising from the misrepresentation of the theological authority through its ability to undertake this task and the possibilities it affords. Analytical Philosophical Theology has the disadvantages as well as the advantages of doing it. This study aims to reveal how the analytic philosophical theology should be understood as a theology technique along with its advantages and disadvantages.

Keywords: Philosophy of Religion, Analytic Philosophical Theology, Analytic Philosophy, Theology, Philosophy of Language

Özet

Bu çalışma, teoloji alanında, oldukça yeni fakat özellikle son yıllarda gittikçe artan bir ilgiye sahip olan Analitik Felsefi Teoloji'yi ele almaya çalışır. Analitik Felsefi Teoloji, teoloji yapma tarzları arasında pratik açıdan en iyi teolojik uygulama türlerinden biri olarak düşünülür. Analitik Felsefi Teoloji, teolojik bilginin dinî kaynaklarını düzenlemek, tamamlamak ve inananlar tarafından bunların kabul edilmesini sağlamak amacıyla onları revize etmeye çalışmak gibi bir göreve taliptir. Analitik Felsefi Teoloji, bu görevi üstlenmekle, bu sayılanlara verdiği imkânlar sayesinde, teolojik otoritenin yanlış bir şekilde düzenlenmesinden kaynaklanan her türlü problemden en iyi kaçınma pozisyonunun neler olabileceğini araştırır. Analitik Felsefi Teoloji, bu işi gerçekleştirirken avantajlara sahip olduğu kadar dezavantajlara da sahiptir. Bu çalışma Analitik Felsefi Teoloji'nin bir teoloji yapma türü olarak nasıl anlaşılması gerektiği, bu teoloji türünün bu yoldaki avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymaya yönelik bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Analitik Felsefi Teoloji, Analitik Felsefe, Teoloji, Dil Felsefesi.

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığında Öğretmen, abdulhanunlusoy@gmail.com

Giriş

Çağdaş felsefedeki etkin düşünce akımlarından birisi de, dilsel analiz merkezli gelişen Analitik Felsefe geleneğidir. Analitik Felsefe geleneği, geleneksel felsefe diye nitelendirdiği kendinden önceki felsefe geleneğinin felsefe yapma tarzını amaç ve yöntem açısından irdeleyerek, felsefedeki epistemolojik, ontolojik, politik v.b. problemlerin temeline, dilsel analizi yerleştirmiştir. Toplum bilimlerine ait birçok alanda bütüncül yaklaşımlar ortaya koyma iddiasındaki bu akım, birçok bilim dalıyla (sosyoloji, psikoloji, antropoloji, dilbilim v.b.) ve bu bilim dallarının verileriyle yakından ilgilidir. Bu alanlara olan etkisi, hem teoride hem de pratikte terminolojik ve kavramsal olarak çok büyük olmuştur. Analitik geleneğin olumlu ve olumsuz yönleri çokça tartışılmıştır. Özellikle ilk dönemi göz önüne alındığında Analitik Felsefe, metafizik konuları ele alıp incelemede negatif tutumların sahibi olmuş, bu geleneğin bizzat kendisi, bir metafizik inşa etme denemesi olarak, eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir. Bizim burada Analitik Felsefe ile ilgili dikkat çekmeye çalıştığımız husus; Analitik Felsefenin son yıllardaki metafiziğe yönelik bu negatif tutumunun kısmen değişmeye başlamasıdır. Günümüz analitik felsefecileri, metafizik problemlerle, geçmişte olduklarından nispeten daha fazla ilgilidirler. Analitik filozoflar, bir metafizik inşası yerine, metafizik alana ait problemlerin, lengüistik açıdan analizinin imkânı üzerine yoğun bir şekilde çalışmaya başlamışlardır (Crisp, *On Analytic Theology*, 2009, s. 36). Analitik Felsefenin olumlu açıdan metafizikle yakından ilgilenmesi gibi toplumsal alana ait birçok disiplin de analitik ve lengüistik geleneğin metot, kavram ve terminolojilerini, kendi alanlarına taşıma en azından bu geleneğin verilerini kullanma imkânı yoluna gitmişlerdir. Özellikle son dönem din felsefesi, kendi alanı içerisinde analitik ve lengüistik tahlillerin bolca kullanıldığı hatta “*Analitik Din Felsefesi*” adı altında toparlanması mümkün bir din felsefesi geleneğinin sahibidir. Analitik Felsefe geleneğinin toplum bilimlerine ait etkilediği alanlardan bir tanesi de teoloji alanıdır. Bu çalışma, “*Analitik Felsefi Teoloji*” olarak bilinen bu alanın imkânını araştırmaya yöneliktir.

1. ANALİTİK FELSEFİ TEOLOJİNİN TEOLOJİK AÇIDAN İMKÂNİ

Her şeyden önce teoloji, geçmişin aktüel bir mirası olarak ele alınmalıdır. Bu anlamıyla teoloji, insanın dünyayı algılayış tarzından insanın davranış modellerine kadar, insanî alanı varoluşsal olarak belirleyen bir alanla ilgili bilgi birikimleridir. Bu tür bir bakış açısının belirlenmesinde Descartes sonrası Avrupa kültüründe gerçekleşen köklü değişimin izleri vardır. Descartes, Avrupa kültüründe, teosentrik dünya görüşünü antroposentrik dünya görüşüne çeviren perspektif değişiminin sahibi bir düşünür olarak bilinir (Hanafi, 1979, s. 506.). Bu değişim, insanî bilgi alanlarının varoluşsal ve insan merkezli ele alınmasının önemini altını çizmesi açısından önemlidir.

Konumuza dönecek olursak teoloji, belirli bir devrin saf ve kültürel formasyonunu, temelinde ilahî metnin bulunduğu tamamen yeni bir terminoloji ile yeniden takdimidir. Bu tanımdan anlaşılması gereken teolojinin, belirli bir devrin kültürel yapısı ve kültürel seviyesine bağlı olarak yapılan tarihî bir gayreti ifade ediyor oluşudur. Örnek olarak denilebilir ki, tıpkı İslam kelâmının Yunan felsefesine bağlı olması gibi Hristiyan teolojisi de modern felsefeye bağlıdır (Hanafi, 1979, s. 507.).

Yukarıda ifade edildiği gibi teoloji, özünde kutsal metinle ilişkili bir alandır. Kutsal metnin gerektiği gibi anlaşılması ve algılanması konusundaki çalışmaları içeren bir gayrettir. Bu şekilde teoloji, kutsal metnin anlamını ortaya koyacak-çıkarmak uygun yorumlarla ilgilidir. Özellikle son yıllardaki teolojik tartışmalar, bununla bağlantılı olarak metin ve onun yorumu yani hermenötik bağlamındadır (Gemuhluoğlu, 2010, s. 67.).

Teolojinin yaşama dönük olması hasebiyle, pratik yönü önplandadır. Bu anlamda teoloji, bireysel ve toplumsal planda yaşamı yönlendiren, yükümlülükleri yerine getirme ve bir takım zorluklara göğüs germe, duygusal güç verme görevini haiz din ve vahiyle ilgilidir. Ve bu ikisi, teolojinin pratik yönünü oluşturur. Fakat teolojinin bu yönünün, kognitif yönünü dışarıda bırakacak bir şekilde tek yönlü ele alınması yanlıştır. Teolojinin kognitif yönü de inkâr edilmemelidir (Düzgün, 2017, s. 42.)

Bu meselenin İslamî gelenek açısından ele alınması neticesinde gözlemlenen durum şudur: İslamî gelenekte metin; kognitif içeriğe sahip, inceleme ve araştırma konusu yapılan bir “*nesne*” değildir. Aksine metin, İslamî gelenek açısından imanî bir kabulle boyun eğilip bağlanılması gereken, itaati zorunlu/gerekli bir konudur (Gemuhluoğlu, 2010, s. 30.). Bu bağlamda teolojinin kognitif yönüyle ilgili olarak, dinî tecrübenin kognitif yönüne de değinilmesi gerekir. Çünkü birçok düşünür ve teolog, dinî tecrübenin kognitif bir statüye sahip olduğunu savunmuştur. Onlara göre dinî tecrübe, kutsal realiteler konusunda, bizim bilgi edinmemizi sağlayan bir yolun sahibidir. Çağdaş felsefedeki 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana dinî tecrübenin kognitif açıdan incelenmesinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Genel olarak ifade edilmesi gerekirse bizim dışımızdaki diğer zihinlerin, bizim, sezgisel algımızla temsil ediliyor olması gibi Tanrı'nın varlığının sezgisel algısıyla ilgili bir dinî tecrübenin varlığını, birçok düşünür olumlu bir yaklaşımla kabul eder (Sudduth, 2009, s. 221.)

Her ne kadar teoloji, kognitiflik bağlamında zikredilen bu olumlu pozisyonların sahibi de olsa, teolojiyi, modern dönemlerdeki akıl tanımlarından yola çıkılarak elde edilen bir bilim (science) olmaklık anlamında, bir bilim sayamayız. Çünkü teolojinin, bu tür bilimlerin sahip olduğu anlamda bir süjesi, metodu, hedefi ve neticesi yani sonuçları yoktur. Akıl, geneli itibariyle, belirli bir devrin aklilik düzeylerinin derecesini belirleyen saf, sosyal bir sözleşme olan dil içerisinde ifadesini bulan bir melekedir. Teoloji, belirli bir dinin müdafaası olarak, belirli, kesin bir metodun sahibi olmaktan uzaktır. Bu açıdan teoloji, bir bilim olmaktan ziyade zanaattir. Teoloji, ulaştığı sonuçlar itibariyle de oldukça fakirdir. Bu sonuçların birçoğu akli ilkeler bakımından hatalı olduğu için akli tatmin etmekten uzaktır. Konuyla ilgili olarak İbn Rüşd'ün güzel bir sözü vardır: Teoloji, yığınlar için anlaşılması güç, akıllı insanlar içinse faydasızdır. Teolojinin felsefi karakterinden dolayı Gazzalî, imanî sınırlar içerisinde kalınması gerektiği gerekçesiyle teolojiyi reddetmiştir. Ona göre felsefeciler, Allahla varlığı birbirinden ayırdığı için reddedilmelidir. Konuyla ilgili İslam hukukçularının görüşleri ise şudur: Teoloji, insanları pratik hayattan, pratikten uzaklaştırır. Teoloji, onlara göre, pratiğin ötesindeki teoriyle ilgili bir alandır. Teolojik dil ise; kullanımı, terimleri, içeriği açısından dinî bağlamda değerlendirilmesi gereken kendine özgü bir dildir (Hanafî, 1979, s. 508-509.).

Teolojiye gelen eleştirilerden birisi de teolojinin, hayatın belirli bir formunun grameriyle ilgili olan ikinci dereceden bir söylem türü olduğu yönündedir. Bu eleştirilerin temelinde, teolojinin; kültürel lengüistik teolojik bir metod olması gerektiği yönündeki yaygın kanaat vardır. Bu anlamda teolojinin grameri, metafiziksel alanla ilgili realiteler hususundaki hakikatlerle de uyumlu olmalıdır. Durum Analitik Felsefi Teoloji açısından da aynıdır. Analitik Felsefi Teoloji de gerçekliğin epistemik bir teorisiyle uyumlu olmak zorundadır. Bahsi geçen gerçeklik teorisi, inananların, her neye inanıyorlarsa bununla ilişkili önermeler ve söylemler olabileceği gibi her hangi bir inananlar topluluğunun kabulleri de olabilir (Crisp, s. 47.).

Analitik Felsefi Teoloji'nin ontolojik yönü ağır basar. Analitik Felsefe, temsil konularıyla birinci dereceden ilgileniyor olması ve buna bağlı olarak ontolojiye düşmanca bir tavrın sahibi olmasına rağmen Analitik Felsefi Teoloji, ontoloji dostu olarak tanımlanabilir (Wolterstorff, 2009, s. 176.). Analitik Felsefi Teoloji, karakteri itibariyle ontolojik olmasına rağmen onun bu günlerde oldukça revaçta olan onto-

teolojiyle karıştırılmaması gerekir. Böyle bir şey yapmanın önündeki engel, onto-teolojinin şu iki özelliğidir: İlki onto-teolojide vahiy ya da vahiy türü bir başka şeye başvuru yoluna gidilmez. Eldeki tek ölçüt akıldır. İkincisi onto-teoloji ile doğal teoloji arasındaki varolan ayrımdır. Doğal teolojinin kendi konularına doğadan ödünç alınan düşünceler yoluyla yaklaşmasına karşın onto-teoloji, konularına, tamamen saf akıl ve aşkın düşünce yoluyla ulaşmaya çalışır (Wolterstorff, 2009, s. 167.). Kısacası Analitik Felsefi Teoloji *apofatik* değil *katafatik*dir. Yani tanrı hakkında konuşmayı imkân olarak kabul eder (Wolterstorff, 2009, s. 168.).

Analitik Felsefi Teoloji, potansiyel olarak en iyi dinî teoloji türü olarak kabul edilebilir. Çünkü o, otoritenin klasik kaynaklarını, sadece kabul ederek düzenlemez. Aynı zamanda o, dil felsefesini gerçekleştiren ilkelerden hareketle, bu hususların, teolojinin diğer şekilleri üzerinde verimli bir şekilde uygulanmasında büyük avantajlara sahiptir. İlk olarak Analitik Felsefi Teoloji, bu tür teolojinin uygulayıcılarına, teolojik otoriteyi ön varsayımları yoluyla dinsel bir hermenötik geleneği önermektedir. Analitik Felsefi Teoloji bu işte, çeşitli teolojik otoriteleri ve görece teolojik alanları determine etme hususunda büyük avantajlara sahip dinî teolojik bir yaklaşım olarak alınabilir (Harrower, 2017, s. 471.). İkincisi Analitik Felsefi Teoloji, diğer sistematik teoloji türleri için pekte mümkün olmayan teolojik faydaları geliştirmeye potansiyel olarak güç yetirebilir niteliktedir. Bu, Analitik Felsefi Teoloji açısından mümkündür. Çünkü Analitik Felsefi Teoloji, teolojik bir kaynak olarak alınan dilsel formların, teolojik açıdan tam ve eksiksiz olarak araştırılmasına yönelik tarihsel bir yakınlıktır ve bu konudaki uygun becerilere de sahiptir (Harrower, 2017, s. 471.).

Geneli itibariyle gelenek, teolojik açıdan bir kaynak olarak kabul edilir ve temel bir otoriteyi temsil eder. Eğer Analitik Felsefi Teoloji, açık bir biçimde mümkün olmak istiyorsa gelenekle tam bir uyum içinde olmak zorundadır. Analitik Felsefi Teoloji, bununla da kalmayıp, kutsal metinlere ve geleneğe yoğunlaşırken bir araç olarak felsefeye de başvurmak durumundadır (Nemes, 2017, s. 286.) Bu açıdan bakıldığında Analitik Felsefi Teoloji'nin Sistematik Teoloji'yle örtüşen entelektüel bir kültür olduğu ortaya çıkar. Bunun sebebi ise Analitik Felsefi Teoloji'nin bütün dikkatini, Sistematik Teoloji'nin de takip ettiği belirli metin, figür, düşünce, kavram ve entelektüel değerlere vermesidir (Crisp, 2017, s. 165.). Bu anlamda denilebilir ki, Analitik Felsefi Teoloji, Sistematik Teoloji'nin bir türü, hiç olmazsa onu takip eden bir türü olarak alınabilir. Fakat genel kanaat bu konuyla ilgili Analitik Felsefi Teoloji'nin Sistematik Teoloji'nin kullandığı türden metodolojik enstrümanlara sahip olmasına rağmen onun bir türü olmadığı yönündedir (Crisp, 2017, s. 157.)

Analitik Felsefi Teoloji formal yönüyle analitik, aslı yönü itibariyle teolojiktir (Wood, 2016, s. 257.). Analitik Felsefi Teoloji, her şeyden önce entelektüel bir gayret olarak disiplinlerarası (interdisipliner) bir özellik taşır. Bu yönüyle o, yaşayan entelektüel gelenekler arasında karşılıklı geçişler ve sınır ötesi konuşmaları takip eder (Wood, 2016, s. 262.). Analitik Felsefi Teoloji, Sistematik Teoloji ve Analitik Felsefe ilişkisine bu eksenden bakılmalıdır. Ancak unutulmamalıdır ki Analitik Felsefi Teoloji'nin aslı yönü teolojiktir. Analitik Felsefe'nin metot ve araçlarını kullanan Analitik Felsefi Teoloji'nin, belirli bir teolojik konuda ilerleme kaydedebilmesi için, yukarıda da ifade edildiği gibi, belirli bir dinî gelenek içinde hareket etmesi gerekir. Kısacası Analitik Felsefi Teoloji'nin aslı görevi, felsefi olarak iyi bir şekilde temellenmiş dinî bir doktrin geliştirmektir (Wood, 2016, s. 255.).

Analitik Felsefi Teoloji, Analitik Din Felsefesi'nin doğal bir sonucu olarak ele alınabilir. Fakat Analitik Felsefi Teoloji'yi 20. yüzyılın ikinci yarısındaki dindar partizan bazı filozofların tuhaf bir icadı olarak görmek yanlıştır. Daha ziyade Analitik Felsefi Teoloji, modern seküler Batı dünyasının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan güçlü bir felsefi geleneğin ortaya çıkışı, en azından böyle bir geleneğe verilmiş sağlam bir

cevaptır (Gasser, 2015, s. 24.). Analitik Felsefi Teoloji, gücünü kesinliğinden ve mantığa olan yoğunlaşmasından alır. Bu, tamamlayıcı bir şekilde dilin kullanımında iyi bir şekilde temellenmesinden kaynaklanır. Bu tip yaklaşımlardan bazılarının tarihini, Ortaçağdaki teolojik geleneklere kadar götürmek mümkündür (Harrower, 2017, s. 489.) Analitik Felsefi Teoloji yapan analitik teologlardan birçoğu, kendisini, alan, metot ve ilgi alanları olarak Analitik Felsefe ailesinin bir düşünürü olarak konumlandırırlar (Harrower, 2017, s. 480.). Analitik Felsefi Teoloji'nin amacı, doğa bilimsel alanın da dışında konumlanan metafizik, moral v.b. gibi araştırma alanlarında gerçek açıklama teorileri arama ve bu realitelerin doğru bir tanımını vermektir (Harrower, 2017, s. s. 481.). Analitik Felsefe uygulayıcılarının birçoğunun agnostik ya da ateist olduğu yerde Analitik Felsefi Teoloji teistik bir karaktere sahiptir (Harrower, 2017, s. s. 483.). Bu durum, Analitik Felsefi teoloji'ye, dinî alanda teoloji yapmanın olumlu imkânını sunar.

Son dönem analitik felsefecilerinin, metafizik konularıyla yakından ilgilenmesi tesadüf değildir. Şöyle ki, modern dil teorilerine bağlı olarak gerçekleşen özellikle temsille ilgili sorunlar, teolojide, teolojik dilin tahlil edilip sorgulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Eğer “*vahiy*”, teolojinin temel bir kavramı olarak ele alınırsa, “*dil*”le açığa çıkan vahyin “*dil*”i, yani teolojik dil de teolojinin temeli olarak açığa çıkmak durumunda olur. Sonuç olarak dil, teoloji için kaçınılmazdır. Teoloji, kendisini, kavramlar, isimler, dilsel gramer, metafor v.b. gibi bir çoğu retorije bağlı olan dilsel unsurlarla gerçekleştirmeye çalışır. Bu yapılırken bu unsurların kültürel, tarihsel, sosyolojik bağlamları da unutulmamalıdır (Düzgün, 2017, s. 44.). Bütün bunlara ilaveten şu da unutulmamalıdır: Çağdaş teologlar üzerinde, analitik filozofların bahsi geçen etkilerine ilaveten Kıta Avrupası felsefe geleneğinin etkilerinin de bariz bir şekilde görüldüğü de bir gerçektir (Crisp, 2009, s. 37.).

Bütün bunlar bize şunu gösterir: Analitik Felsefi Teolojiyi bir geleneğe bağımlı olma, o geleneğin bilincinde olup ona sempati duyma şeklinde ele alabiliriz. Bu düşünceye bizi sevk eden şey, geleneğe bağımlı kalıp belirli bir geleneğin nesilden nesile değişmeler olmaksızın tekrarının son derece “*ölü*”, “*donuk*”, ve “*cansız*” niteliğinden muaf olmanın gerekliliğidir. Yaşayan, aktüel bir gelenekle ilişki kurmak, ilişki kuran açısından değişim ve adaptasyonu bünyesinde barındırdığı için olumlu bir tutum olarak alınmalıdır (Crisp, 2009, s. 43.). Analitik Felsefi Teoloji'nin son yıllarda etkin bir gelenek türü olan Analitik Felsefe geleneği ile olan ilişkisine bu zaviyeden bakılmalıdır. Analitik Felsefi Teoloji geleneğinin Analitik Felsefe geleneğinin ilk dönem katı tutumunun yumuşamaya başladığı yıllar olan 1950'li yıllarda yani Analitik Felsefe'nin gerilediği ancak Analitik Felsefi Teoloji'nin yükselmeye başladığı altın yıllarda bu gelenekle yakın ilişkilerinin başladığı söylenebilir (Gasser, 2017, s. 31.)

Analitik Felsefe geleneği, aslında, genel entelektüel bir söylem olarak ele alınmalıdır. Analitik Felsefe geleneği, içinde, Aydınlanma Felsefesinin de derin etkilerini taşıyan bir gelenektir (Gasser, 2015, s. 23.). Şöyle ki, Aydınlanmanın temel düsturu olan bilgiadaki evrensellik, genel geçerlilik ve evrensel bir bilgi kriterinin tesis edilmeye çalışılmasının yansımalarını, Aydınlanma dönemi Hristiyanlığındaki, dönemin sosyolojik ihtiyaçlarıyla da ilişkisinin kurulması gerekir. Bu ilişkinin şöyle tespiti mümkündür: 17. yüzyıl sonlarında Avrupa, politik ve dinî açıdan parçalanmış bir halde idi. Bunların neticesinde gelişen politik, dinî, mezhepçi kanlı savaşlarla Fransa, Almanya, İngiltere gibi ülkeler kanlı çatışmalara sahne olmuş ve parçalanmanın eşğine gelmiştir. Avrupa, o dönemlerde, sadece Katolik-Protestan gibi ayrımlara bölünmemiş, sadece bir mezhep olan Protestanlığın bile kendi içinde birbiri ile savaşan küçük rakip (antagonist) gruplara ayrıldığı görülmüştür. Acaba bütün bu gözlemlenen çatışmaların ana/temel sebebi ne idi? Çatışmanın sebebi dinî/teolojik olabilir miydi? Bu problemin çözümü, Ortaçağ teolojisinin metin-yorum merkezli olarak tesbitinde aranmaya çalışılmıştır. Çünkü mezhebi çatışmaların birçoğu, dinî eksende, metinlerin doğru bir

şekilde nasıl yorumlanması gerektiği hususunda cereyan ediyordu. Bu sorun, dini alanda da ortak bir evrensellik idealinin olması gerektiği yönündeki bir ihtiyacın ortaya çıkmasına sebep oldu. Sonuçta birçok Avrupalı düşünür, mevcut bu problemin nasıl aşılabileceği konusunda kafa yormaya başladı. Meselâ Locke, tespit edilen bu ihtiyacı gidermeye çalışıp var olan problemleri aşmaya çalışan bir düşünür olarak ele alınabilir (Gasser, 2015, s. 33.). Sonuç olarak sosyolojik, politik, bilimsel alanlardaki çekişme ve gelişmelerin teolojik konularla dini eksenli yakın bir ilgisi vardır.

Gelişimsel tarihi açısından teolojinin altın çağını yaşadığı Ortaçağın sonlarından bu yana, felsefi teolojiyi, hiçbir şey, son otuz yıldaki gelişmeler kadar zenginleştirmemiştir. Teolojideki bu gelişme ve zenginlik, daha çok Analitik Felsefe geleneğinin teoloji alanındaki verileri ile ilişkilendirilir. Durum, Kıta Avrupası Felsefesi açısından bunun zıddıdır. Şimdiye kadar Kıta Avrupası geleneğiyle ilişkilendirilebilecek, teolojide, karşı bir olumlu gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Son yıllardaki bazı düşünürlerce Kıta Avrupası Felsefesi geleneğinde “*dine yeniden dönüş*” diye isimlendirilebilecek bazı akımlar dillendirilse bile, bu akımların, felsefi teolojideki zenginleştirici bir katkısından bahsedilemez (Wolterstorff, 2009, s. 155.).

Analitik Felsefi Teoloji, Analitik Felsefe'nin sahip olduğu ilkesel değerlere, kaynaklara ve onun sahip olduğu geniş ve kati kuralları takip eden sistematik bir felsefe türüyle uyumlu bir tür teoloji türüdür (Rea, Introduction, 2009, s. 26.). Geneli itibarıyla Analitik Felsefi Teoloji'nin karmaşık bir karakteri vardır. Hatta bu karmaşık karakterin çift yönlü olduğu söylenebilir. O, ya biçimsel (formal) olarak Analitik Felsefe'ye dayanan teolojilerin her hangi bir örneği olur ya da geleneksel Ortadoks Hristiyanlığın veya belirli bir dinin geleneksel bir savunucusu olarak Analitik Felsefe'ye dayanan tutarlı bir teoloji okulu olarak anlaşılır. Burada önemli olan husus şudur: Her iki durumda da Analitik Felsefi Teoloji, araç ve metotlarını, Analitik Felsefe'den tedarik etme durumundadır (Wood, 2016, s. 254.).

Günümüz analitik teologlarının genellikle tipik birer din felsefecisi sayılmalarının sebebi şudur: Bu teologların, Hristiyan doktrini hakkındaki konularda yazmaya karar vermesi gerekenlerin eğitimleri üzerindeki, din felsefecilerinin sahip olduğu yoğun etkileridir. Bu konuda Analitik Felsefi Teoloji'nin konumu ise, sadece bu yoldaki araç ve metotların kurulmasıyla kalmayıp daha ziyade, bu yolda paylaşılan bir dil tesis ederek onları zenginleştirmektir. Kısacası analitik teologlar için Analitik Felsefe, bir “*lingua franca*” yani ortak bir dildir. Bu ortak dil, sahip olunan ortak inancın sınırları içindeki doktrinal konuları konuşmak için kullanılan bir dildir. Yine sahip olunan bu ortak dil sayesinde analitik teologlar, ortak entelektüel bir sözcük dağarcığı ve ortak bir değerlendirme standardına sahip olurlar. Burada önemli olan husus şudur: Geleneksel anlamda felsefe, teoloji yaparken, teolojinin hizmetinde olmalıdır. Teolojinin bağlı olması gereken birincil gelenek ve ilk entelektüel kaynak, yine teolojidir. Buradaki endişe; Analitik Felsefe'nin tek geçerli realite dili olmaya başlayıp böyle devam etmeye çalıştığı zaman ortaya çıkar. Çünkü bu endişeleri haklı çıkaran şöyle bir şeyi hayal etmek hiç de zor değildir: Derin bir şekilde analitik geleneğe dayanan ancak; teolojik konularda sığ bir kavrayışa sahip olan, Hristiyan düşüncesine ve tarihine, Hristiyan doktrininin gelişmesine hizmet eden bir din felsefesinin zuhur etmesi. Bu durumda böyle bir düşünce şeklinin teolojiyle ilişkisi tek yanlı, hiç de uzman olmayan ve kendisinin bile tanıyamayacağı türden naif olacaktır. Aynı şekilde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da; Hristiyan geleneğinin sahip olduğu kavramsal kelime hazinesi ve gramerle, bunların kısmen ya da yüzeysel olarak benzediği analitik kelime dağarcığı ve dilbilgisinin farklılıklar gösterebileceğidir. Örneğin ortaçağdaki patristik ataların kastettiği bazı anlamların taşıyıcısı olan bazı kelimelerle kastedilen şeylerle, son zamanlardaki analitik metafizikçilerin bu kelimelerle kastettiği şeylerin farklı olması gibi (Wood, 2016, s. 263.).

Bu konudaki bir başka husus da Analitik Felsefi Teoloji'nin metafizik yorumlarının da teolojik olması gerektiğidir. Analitik Teoloji'nin pratik uygulamaları, dinsel teolojinin çeşitli metotlarıyla uyumlu olarak uygun sonuçlar elde etmeye dönük olmalıdır. Elde edilmeye çalışılan sonuçlardan birisi de aynı zamanda teoloji için son derece önemli ve temel olan Tanrı'yla karşılaşma, O'na tanıklık etme yani Tanrı tecrübesi (visio dei)'dir. Böyle bir tecrübenin gerçekleşmesi dua, kutsal kitapların doğru bir yorumu ve en önemlisi de tefekkürle kolaylaşır. Bu sayılan uygulamalara geniş doktrinsel bağlantılar ve sağlam teolojik yargılarla destek verilmelidir. Ayrıca buradaki önemli bir husus da bu tür doktrinsel bağlantıların ve sağlam yargıların, kutsal kitap kanonları tarafından şekillendirilen teolojinin konularıyla orantılı ve uygun olmaları gerekliliğidir. Analitik Felsefi Teolojinin bu geniş kapsamlı teolojik amaçları ve araçları, onları motive eden doktrinal taahhütlere bağlı olarak kullanması gerekir (Peterson, 2017, s. 459.).

Tanrı, dinî alanda, sadece kendi adına kullanılan yetkinin sahibi olarak kurumsal otorite ve ona kaynaklık eden vazgeçilmez temeller üzerinde kurucu bir role sahip değildir. O, aynı zamanda, dinî inançların temeli olan enstrümanlardan sadece biri olan kutsal metnin kurucu yetkilendirilmesinin de sahibidir. Bu yetkilendirme sayesinde ki kutsal metin, kutsal-teolojik yargılar ve teolojik kavramlar üretme kapasitesine sahip olur. Bu sayede üretilmiş olan yargı ve kavramlar, teolojik konulardaki diğer teolojik iddiaların ölçülüp değerlendirilmesi ile aynı konulardaki diğer gerçekleri düzenleme ve geliştirme fonksiyonuna sahip olur (Harrower, 2017, s. 472.) Görüldüğü gibi bütün bu üretme ve yetkilendirmenin temeli Tanrı'dır. Tanrı, teolojinin kurucu temel kavramı olarak alınmalıdır.

Bu bağlamda Analitik Felsefi Teoloji'nin, teoloji türleri arasında, pratik açıdan en iyi uygulama türü olduğu söylenebilir. Çünkü Analitik Felsefi Teoloji, teoloji türleri içinde, en iyi işi, teolojik bilginin dinî kaynaklarını düzenlemek, tamamlamak ve bunların kabul edilmesini sağlamak için onları revize etmeye çalışmak olan bir teoloji türüdür. Dinî bağlamda Analitik Felsefi Teoloji yaklaşımı, bu sayılanlara verdiği imkânlar dolayısıyla, teolojik otoritenin yanlış bir şekilde düzenlenmesinden kaynaklanan her türlü problemde en iyi kaçınma pozisyonu olarak görülmelidir. Sonuç olarak kabul edilmelidir ki Analitik Felsefi Teolojinin lengüistik art alanı, önemli bir teolojik norm olarak, dilin, dinî kullanımının geliştirilmesi ve uygulanmasında temel olmalıdır. Analitik Felsefi Teoloji için lengüistik kavramlar olan doğrulanmış önerme, akıl ve mantık, teolojik otoritenin sahip olduğu önerme kadar öneme sahip epistemik bir temel olarak kabul edilebilir (Harrower, 2017, s. 479.).

2. ANALİTİK FELSEFİ TEOLOJİ'NİN METODOLOJİK AÇIDAN ANALİZİ

Felsefe, ilk başlangıcı da göz önüne alındığında, daha çok bir "*bilgelik*" yolu olmuştur. Felsefenin tarihsel serüveni içinde zaman zaman bilime yaklaştığı zaman zaman da sanata yaklaştığı dönemler vardır. Analitik Felsefe, felsefenin, bilime yaklaştığı dönemlere denk düşer. Ancak Analitik Felsefi Teoloji, teolojiyle ilgisi bağlamında, pratik açıdan ele alınması gereken bir gayrettir. Çünkü teoloji, felsefi anlamda, daha çok bilgelige yönelik/bilgelige yakın bir gayrettir. Teoloji idealle ilgilenmeli, doğru yaşamın ne olduğu üzerinde durmalı, daha çok varoluşsal alanlarda efor sarfetmelidir. Teoloji daha çok şiirsel, retoriksel ve değersel olmalıdır. Temelinde iknaî bir karakter olan teolojinin ilham ve iknanın en iyi yolu olarak poetik yolu kullanması doğaldır (Rea, Introduction, 2009, s. 18.).

Bu anlamda teoloji, teolojik önermelerin doğruluğu üzerine yapılan bir gayretin çok uzağındadır. Teoloji, inananın varoluş modlarına yönelmiş inananın praxisidir. Özünde teoloji, pratik bir bilimdir (Rea, Introduction, 2009, s. 10.). Teolojinin görevi, varlığı, Tanrısal bir perspektiften görmekten ziyade, Tanrı'ya olan bir iman hayatının yaşanılmasıdır. Bunun anlamıysa Tanrısalığı, aşkınlığı içinde kabul etmek; Tanrı'yı, önermelerimizin bir nesnesi yapmaktan kaçınmaktır. Dahası Tanrı'yı, açık entelektüel

bir vizyonla görmeye çalışmak, Tanrı'nın mutlak gerçekliğine ancak iman etmekle ulaşılabileceği gerçeğini kabul etmektir (Abraham, 2009, s. 56-60.).

Bu mesele ile ilgili en ciddi pozitivist eleştirilere kaynaklık eden Kant felsefesinde bile, yukarıda ifadesini bulan imanî merkeze yakın bir takım tesbitlerin yapılması mümkündür. Şöyle ki, Kant felsefesindeki önermelerle ilgili klasik ayırım, bilindiği üzere, analitik ve sentetik ayırımıdır. Analitik yargılar, analiz yoluyla elde edilirler. Analizde, kavramlarımızın tecrübî yönü olduğu gibi a priori yönü de vardır. Teoloji içinse analizin ayrı bir yeri vardır. Çünkü duyuyüstü kavramların analizinde bize, a priori bilgi vermede, analiz son derece uygundur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bizim kavramlarımızın, içerikleriyle ilgili bilginin tecrübî karakteri olsa bile, analiz yoluyla elde edilen analitik bir bilgiye dayanıyor olduğudur. Bilgilerimizi ya da bilgi dediğimiz şeyi, kavramlarımız ve bütün aktüelliği içinde onlara uygun olarak güçlendiren ve genişleten şey sentetik bilgi değil analitik bilgidir (Chignell, 2009, s. 123-124.). Yani Kant'a göre spekülâtif akıl, tecrübeden hareketle değil, rasyonel türden prensiplerden hareketle, mantığın ötesine olduğu gibi, bütünsel anlamda sınırlı bir deneyimden genel yargılara uzanmaya çalışır. Bunun bu şekilde kabul edilmesi, bizi, teorik bağlamdaki sentetik bilginin kabul edilmesine götürür (Chignell, 2009, s. 129.). Bu konuyla bağlantılı olarak Wolterstorff'a göre Kant hakkındaki yaygın bir kanaat olan teistik inançların rasyonel temellendirmesinin imkânsızlığı, aslında, yanlış anlaşılabilir bir husustur. Şöyle ki, Kant'ın bu husustaki görüşü, teistin, bilginin epistemik statüsüne sahip olmadığıdır. Bununla beraber Kant'a göre teist, kabul edilebilir bir inanç statüsüne sahiptir (Wolterstorff, 2009, s. 159.).

Metafizik, dışsal bir gerçeklik hakkındaki bir araştırma gayreti değildir. Daha ziyade mental içeriğe sahip aklın bir gayreti ve kuralları hakkında onlara yönelik bir gayrettir. Dolayısıyla geleneksel metafiziğin "*Tanrı nerededir?*" şeklindeki klasik sorusu, Kantta önemsizleşir. Kantta metafizik, dışsal bir dünya olmaksızın yapılan bir araştırma ve bu dünyaya yönelik birinin sahip olduğu düşüncedeki kavramlardan daha fazlasıdır. Kanta göre Tanrı, bizim tecrübemizin konusu olan bir imkân değil daha ziyade, teorik aklın transandantal bir idesi veya pratik aklın bir postulatıdır. Dolayısıyla Tanrı teriminin referansı ile onun gerçekliği arasında, keskin bir ayırım yapılmalıdır. Tanrı teriminin gerçekliğine asla erişemeyiz. Çünkü O, bizim tecrübelerimize aşkındır. Dolayısıyla hepimiz önemli, özel, pratik amaçlarımızla ilgili bir Tanrı kavramına teorik ya da pratik olarak ulaşabilir ve erişebiliriz. Bu anlamda biz Tanrı kavramının referansına sahibizdir (Gasser, 2015, s. 37-38.). Bu düşünceler, din felsefesindeki önemli düşüncelerin sebebidir. Dinî düşünce, anlamsız olarak alınamaz. Din felsefesi, varlık hakkındaki rasyonel, haklı iddialara yönelik olmamalıdır. Daha ziyade pratik amaçları olan varoluşsal ihtiyaçlarla hareket etmelidir.

Modern dönem teolojisinde metodolojik ve içerikle ilgili problemlerin oldukça yaygın olduğu görülür (Düzgün, 2017, Önsöz, s. 10). Teoloji, daha çok, doktrinsel (itikadî) konulardan ziyade bu konuların savunulması ve inananın zihninde rasyonel olarak sağlamlaştırılmasıyla ilgilidir. Durumun bu şekilde tesbit edilmesi, teolojide metodolojik tartışmaların imkânını bize verir (Düzgün, 2017, Önsöz s. 11.). Teoloji alanında iki genel kanıdan ya da teolojik yaklaşımdan sözedilebilir. İlki teolojinin ikna yönü ağır basan metaforik bir yöntemin sahibi olduğudur. Diğer ise teolojinin sonu gelmez tartışmaların hâkim olduğu tartışmalı bir alandan ibaret olduğudur. Bu tartışmalar, teolojik açıdan, aynı dinî gelenek içinde olabileceği gibi farklı dinî gelenekler arasında da olabilir. Nitekim Ehl-i Kitapla Müslümanlar arasında geçmişten beri süregelen teolojik tartışmalar bunun en güzel örneğidir (Önal, 2013, 142 vd.). Yukarıda ifadesini bulan teolojiyle ilgili bu iki alandan her ikisi de özel bir çeşit vahyin varlığını ya da onunla ilgili bilgi sahibi olabileceğimizi inkâr yoluna gider (Rausser, 2009, s. 71-72.).

Meselâ Aquinas'a göre iman, Tanrısal vahye dair Hristiyanların kabul ettiği gerçeklik tanımlarının bir onayı olarak kabul edilir. Bu tür bir iman anlayışı; iki kavram "scientia" ve "opinio" arasındaki ara bir yolu ifade eder. Scientia'ya intellectus'un mantıksal dedüksiyonu sayesinde ulaşılır. Intellectus ise önermeyi oluşturan terimlerin anlamlarının kavranılması sayesinde ortaya çıkan bir bilgidir. Opinio ise genel bir yargıya yönelik ihtimalli bir inançtır. İman, tıpkı scientia gibi intellect ile aynı değişmez tutarlılığı içerir. Fakat bir farkla o da imanda opinio'ya ait önermesel inançlardaki gerçeklik delilleri eksiktir. Bu gerçeklik delillerinin yokluğu sebebiyle iman, entelektüel bir gayretle elde edilemez. İman esasları içsel bir hayatın parçası olan arzu ve istence bağlı irade sayesinde kazanılır (Lamont, 2009, s. 101-102.).

Teoloji; iman, imanın entelektüel bir yorumu ve onun bir diyalektiğini içerir. Teologun bunu yaparken Tanrıyla doğrudan bir karşılaşması söz konusudur. Metafizikte ise böyle bir karşılaşmadan bahsedilemez. Filozof, teologdan farklı olarak yaptığı yorumlarında etkin, tanımlayıcı ve belirleyicidir. Teolojide Tanrı, zamandışı (zamansız-timeless) bir cevher olarak iş yapmaz. Tanrı, teolojide, olayların diliyle aktüel olarak konuşur ve eyley. Ve kendini olayların diliyle gösterir. Bu anlamıyla dinler, pratik ve pragmatik bir amaç taşırlar. Dinlerin amacı, sadece Tanrı hakkında bilgi vermek olan enformatik bir karakter taşımaz. İnancın Tanrı'yı sevmelerini ve ona itaat etmelerini ve ona ibadet edip ona boyun eğmelerini ister (Düzgün, 2017, s. 93-94.).

Ancak teoloji, felsefe ile hem içerik anlamında hem de yöntem anlamında temas halindedir. Metodolojik anlamda teoloji, felsefeyi, gerçekliğin yapısını ve onun temel niteliğini belirleyen kategoriler sistemi olarak değil de düşünme, analiz etme, argümantasyon gibi kavramsal unsurlar bütünü olarak görür. Teoloji, içerik anlamında felsefenin, üst yapısının temellerini kuran meta-teorilerin üzerine kurulduğu içeriklerle yani metafiziksel, aşkın ve total niteliklerle ilgilidir. Bu bakımdan kullandığı dil semboliktir. Teoloji ise bunun aksine katı bir mantıksal yapının sahibi olmayıp daha çok varoluşsal bir karakter taşır (Düzgün, 2017, s. 85.).

İnancın kullandığı terminoloji, birçok teknik terminolojinin beraber kullanıldığı karmaşık bir yapı sergiler. İnancın kullanıma aldığı böyle terimlerin birçoğunun hem teolojik kullanımları hem de felsefi kullanımları vardır. Analitik Felsefi Teoloji'nin görevi, bu ortak terimlerin, anlamını açıklamaya ve belirlemeye çalışmaktır. Bunlara ilaveten bir diğer görevi de, bu terimlerin göstermeye çalıştığı teolojik realiteleri ifade etmedeki fonksiyonunu göstermeye çalışmaktır. Bu yüzden Analitik Felsefi Teoloji, karmaşık doktrinal ilgileriyle, onları daha yönetilebilir birimlere bölerek ele almaya çalışacaktır. Aynı zamanda Analitik Felsefi Teoloji, belirli doktrinal konuları önemli yönleriyle ifade eden belirli teolojik terimlerin açık bir ifadesini sağlamak üzerine yoğunlaşmalıdır. Analitik tutumun kalbi, merkezî terimlerin açık hale (*clarification*) getirilmesidir (Arcadi, 2017, s. 43.).

Analitik Felsefi Teoloji'nin teolojik alanda yapması gereken üç önemli şey vardır. Bunlardan ilki teolojik düşüncenin önemine, özellikle Tanrı kavramına başvuran kavramsal analizi kullanmaktır. Bu bağlamda birçok teolog ve filozof, özellikle Quin sonrası bağlamda, saf kavramsal analizin tek başına yeterli olması hususunda tereddüt sahibidirler. Analitik Felsefi Teoloji de başlamadan bir hayal kırıklığına uğramak istemiyorsa, bunun ötesine geçmek zorundadır. İkincisi teolojik ya da farklı bir içeriğe sahip argümanların delillendirilmesinde Analitik Felsefenin karakteristik araçlarını kullanmaktır. Bu araçlar olasılık, tümünden gelim, epistemik-kipsel modlar v.b. gibi her türden mantıksal aparatlarla, rasyonel sezgi, düşünce, deneyim gibi araçlardır. Bunun dezavantajı şudur: Analitik dairede Analitik Felsefi Teoloji'nin din felsefesine dönüşme potansiyeline sahip olması. Üçüncüsü ise teolojinin yaratma, vahiy, teslis v.b. gibi konuları doğrudan araştırma konusu olarak desteklemesidir. Bunu gerçekleştirmek amacıyla teoloji, özel dinî kaynaklara açık ilkeli ayırtecdici bir

başvuruda bulunur. Buradaki amaç ilahiyat içi veya dışı dinî iddia içeriğine sahip iddiaların gerekçelendirilmesidir. Teolojinin bir diğer amacı da diğerlerine göre daha öne çıkan iddiaları haklı çıkararak zeminleri göstermektir. Bu sonuncusu yargı da savunma da olabilir. Analitik Felsefi Teoloji, din felsefesinden şu hususta ayrılır: Din felsefesinin dinî kaynaklara haklı itirazda bulunma hakkı yokken böyle bir hak, Analitik Felsefi Teoloji açısından imkân olarak vardır (Chignell, 2009, s. 117-118.).

Metodolojik olarak Analitik Felsefi Teoloji ile Analitik Felsefenin benzer ilkeleri şu şekilde sıralanabilir.

- 1.) Felsefi açıdan mümkün olduğu kadar mantıksal olarak formalize edilebilir açıklık ve kesinlikte cümleler yazmak.
- 2.) Açıklık, kesinlik ve mantıksal açıdan tutarlılığın önceliğini kabul etmek.
- 3.) Metaforların özcü kullanımından ve anlamsal içeriğin öne geçtiği mecaz ve kinayelerden kaçınmak.
- 4.) Mümkün olduğu ölçüde delillendirme işinde kavramsal analizi kullanmak.
- 5.) Mümkün olduğunca anlamlı ve anlamlı kavramların analiz edilebilir ilksel kavramlarıyla çalışmak.
- 6.) Analiz işinde teolojik ifadeleri, teolojik dile uygun bir şekilde kullanmak.
- 7.) Analiz eylemini, analiz edilen ilgili teolojik ifadeyle birlikte diğerlerini de kapsar nitelikte geniş kapsamlı bir şekilde kullanmak (Demeter, 2015, s. 89.).

Bu ilkeleri koyduktan sonra teolojik ifadelerin analiziyle ilgili şu söylenebilir: Aksiyomatik teolojik cümleler yanlış değildir. Çünkü aksiyomlar, anlamlı olduğu öngörülen kabullerdir. Bu yüzden de postülat olarak kabul edilmiş (öngörülen) teolojik aksiyom olmaksızın teolojik analiz mümkün değildir. Dolayısıyla teolojik analiz, yanlış bir çıkarıma sonuç verdiğinde, bu durum, analizimizin yanlışlığını gösterir. Analiz edilen cümlelerin anlamsızlığını ya da yanlışlığını göstermez. Bu ilke, sadece teolojik önermelere has değil bütün analiz türleri için geçerlidir. Matematiksel ya da mantıksal bir analiz, belirli bir matematiksel veya mantıksal bir aksiyomun yanlış veya saçma olduğunu tanımamızı sağlayabilir. Çünkü onların aksiyomları, matematiksel veya mantıksal analizin bizzat kendisinin öngörülenleridir (Demeter, 2015, s. 90.). Ama teolojik önermelerin aksiyomatik olmasının sebebi mantık, matematik hele hele tecrübe hiç değildir. Teolojik önermeler temelini kutsal ve onunla ilgisinden alırlar.

Geneli itibarıyla Analitik Felsefi Teoloji'nin teolojik alanda kullandığı üç yolun olduğu söylenebilir. İlki teolojide, analiz yöntemini etkin ve tutarlı bir şekilde kullanmak. İkincisi aklın presüderal ve substantive kullanımı. Sonuncusu ise teoloji yaparken, analitik geleneğin bilincinde olan entelektüel bir iş olarak kendisini gerçekleştirilmesi. Eğer metafizik yapma türlerini deskriptif ve revizyonist başlığı altında iki genel kavramda toplamak gerekirse, Analitik Felsefi Teoloji'nin, revizyonist kısma daha yakın olduğu söylenebilir (bkz. Crisp, 2009.).

Abraham'a göre Analitik Felsefi Teoloji, ilk iş olarak belirli bir dindeki çeşitli dinî alanların doktrinle ilgili kısımlarının araştırılmasında kavramsal açıklığa büyük bir önem vermelidir. Bu husus, en genel anlamını, belirli bir dine ait doktrini belirleyen Tanrı kavramının açıklığa kavuşturulmasında bulur. Daha doğrusu bu, Tanrı terimini, kişisel bir niteliğin tasavvuru olarak kabul etmektir. Tanrı terimi Ruh, mutlak varlık, süreç gibi terminolojilere prim vermez. İnsani niteliklerin daha yüksek ve daha büyük bir versiyonunun kabulünün adı değildir. İkinci olarak teoloji, doğal olarak yaratma ve diriliş gibi imanî alanlarda Tanrının edimlerini ifade eden anlatsal bir dil düşüncesi geliştirmelidir. Üçüncü olarak klasik alanlarda açıklaması yapılan bütün uygun

doktrinlerin kavramsal açıklığının kaynaklarını açıklamaya yönelmelidir. Bu durumun teolojide elzem olarak önemli olmayan kavram ve konular olan eskatolojiden yaratmaya kadar bütün doktrinler için geçerli olduğunu düşünmek zordur. Analitik Felsefi Teoloji, belirli bir din tarafından tesis edilen Tanrı versiyonunun derin ufkunun açıklamalarını anlamalı ve dinî inanç dairesi içinde kalmaya gayret göstermelidir (Abraham, 2009, s. 56-60.).

Analitik teologlar, temel teistik iddialara rasyonel zemin sağlamada az istek göstermişlerdir. Bu özellikleriyle Ortaçağdaki atalarından kesin olarak ayrılmışlardır. Onlardan birçoğu, Tanrının varlığıyla ilgili deliller ortaya koymuştur. Ancak büyük bir çoğunluğu, klasik delillerin bir analizini yaparak onları eşleştirme yoluna gitmiştir. Ama genel tutum, Tanrının varlığının delillerini ortaya koyacak epistemolojik delillerin savunulması yoluna gidilmesinin oldukça sınırlı olduğudur. Genel temayül bu tür delillerin imkânının inandırıcı olmasının daha uygun bir tutum olduğudur (Wolterstorff, 2009, s. 163.).

3. ANALİTİK FELSEFİ TEOLOJİYE YÖNELİK BAZI İTİRAZLAR

Analitik Felsefi Teoloji'nin kendisine görev edindiği şeylerle Sistematik Teoloji'nin kendine görev edindiği şeyler arasında bir uyumun olduğu söylenebilir. Oda şudur: Aklın ışığını kullanarak Tanrı kavramını revize etmeye çalışmak. Bu, bizi, şunu düşünmeye sevkeder: Biz, en azından gerçekliği, Tanrı'nın gördüğü bütünsellik içerisinde kavrayabiliriz. Ancak böyle bir düşünce, birbirine zıt iki itirazı da beraberinde getirir. Onlardan ilki gerçekliğin Tanrı'nın gördüğü bütünsellik içerisinde görülmesinin mümkün olduğu, diğeri ise bunun imkânsız olduğudur. Bizim burada bu iki itiraza yer vermemizin sebebi şudur: Bu iki gerilim, özünde, hem bizim analitik tutkularımızın bir kaynağıdır hem de Analitik Felsefi Teoloji'ye yapılan itirazların temel kaynağı olmak durumundadır (Rea, Introduction, 2009, s. 8.).

Genel bir ifade ile dünyaya dair bilgimizin, tek bir modu olarak kabul edilen deskriptif ve çoğu zaman da bilimsel denilen mantıksal erişim moduyla tüketilebileceğini savunmak, yanlıştır. Bu durum teolojik bağlam için de geçerlidir. Teolojik gerçeklik alanı, kavramsallaştırılmadan önce "*hissedilen*" bir alandır. Dolayısıyla bu anlamda, bu alan, sübjektif bir alandır. Yani teolojik bilme alanında insan, bilme alanının bir parçası haline gelir. Bu anlamda gerçek bir anlama eylemi, ancak, anlamın ortaya çıkarılma sürecine katılmakla mümkündür. Dolayısıyla bu da şunu gösterir: Teolojik düşünmenin oluşması sürecindeki temel parametre, iman kavramı etrafında şekillenir (Düzgün, 2017, s. 43.).

Kelimeler, temsil ettikleri şeylerin temel yapılarına yönelik sembolik kodlardır. Bu ikisi arasında gerçekleşen temsile dayanan ilişkide diyalektik bir tarzda sembolizmin daha soyut formlarına yönelik bir ilerleme vardır. Bu ilişkinin sonu ise "*aracısız*" bir anlayış olarak insanı yüceltip bir merkez yapma aktına dönüşür. Fakat bu durum tehlikelidir. Zira bunun sonu, insanın her türlü bilgi aktı için merkez haline getirildiği, her şeyin ölçüsü yapıldığı hümanizmle birleşince, nihilizme yaklaşır (Düzgün, 2017, s. 49.). Sadece aklın, varlığı açıklamada kullanılması yetersizdir. Parçalar arasında teker teker ilişki kurmanın, bütünü ele almadan bir imkânı yoktur. İntelekt, nous kavramları, varlığı, bir bütün olarak kavramayı ifade eden kavramlardır. Ancak bu iki kavramın "*ratio*" ile bağıntılılık ilişkisi içinde ele alınmadan gerektiği gibi kavrandığı söylenemez (Düzgün, 2017, s. 30.).

Sonuç olarak günümüz teolojisinin temel karakteristiği tecrübî olmalıdır. Bu durum Analitik Felsefi Teoloji için de geçerlidir. Bu yapılmaya çalışılırken hem insan hem de Tanrı temele alınmaya çalışılmalıdır. Teolojinin ontolojik ve epistemolojik bir temele oturtulmasının ön şartı budur. Bu anlamda teoloji, canlılığını ve anlamını, etik/ahlâkî bir zeminden almalıdır. Etik ve ahlâka yapılan bu vurgu, teolojinin, felsefe ve

metafizikten farkını açığa vuran karakteri olduğu gibi bu alan, teolojinin dinamizminin, dinamik bir disiplin olmasının da ön şartıdır (Düzgün, 2017, s. 21.)

İlk örneklerinde görüldüğü şekliyle gerçek bir teoloji, Tanrı hakkındaki en iyi açıklayıcı teorileri geliştirmenin ötesinde pratiğe dönük olmalıdır. Yani teoloji, özünde, Tanrı ve O'nunla ilgili büyük bir teşvikten ibarettir. Bu anlamıyla hakiki teoloji, bir praxistir. Teoloji, değerler ve pratikler ekseninde dinî hayatı ve inananların kutsallığını ince ince işleyen bir praxistir. Analitik Felsefi Teoloji, bu saydıklarımızdan hiç birisini teolojik anlamda sergilemez. Analitik Felsefi Teoloji ile ilgili temel endişe şudur: Analitik Felsefi Teoloji, manevî-ruhi açıdan verimsizdir. Ve bu nedendir ki gerçek bir teoloji şekli değildir. Bu eleştiri şekli, Analitik Felsefi Teolojiye yapılmış en büyük eleştirilerden bir tanesidir. Çünkü Analitik Felsefi Teoloji, gerçekten manevî-ruhi bir pratiği hedeflemenin uzağındadır. Teoloji, aslında, ikinci emirde teorik bir disiplindir. Teolojinin bu yönü sebebiyle teoloji, manevî bir beslenme kaynağı sayılmaz. Manevî bir beslenme için biz, teolojiye değil de dolayimsız kutsala başvuru yapmak zorundayızdır. Bu yapılırken özellikle akademik anlamdaki teolojiye hiç başvurulmaz. Teolojinin temelinde teoriden çok pratik olmalıdır (Wood, 2014, s. 44.).

Yukarıdaki teolojiyle ilgili yapılan itirazların zıddına Wood'a göre Analitik Felsefi Teoloji'yi gerçek manevî bir pratik olarak ele almak mümkündür. Çünkü Analitik Felsefi Teoloji'nin sahip olduğu analitik argümantasyonun belirli özellikleri; insanî erdemlerin geliştirilmesine hizmet eden manevî egzersizler olarak görülebilir. İster dinî olsun isterse olmasın düşünce işinde, şeyleri, bizim onları görmek istediğimiz gibi değil de onların oldukları gibi görülmeleri gerekliliği vardır. Düşünce ve entelektüel yaşam disiplinli ve sabırlı bir hakikat anlayışına girmemizi gerektirdiği sürece, bu anlamıyla bir erdem yaşamı olarak anlaşılabilir (Wood, 2014, s. 44-45.). Bütün bunlara ilave olarak Analitik Felsefi Teoloji'nin tarihsel yöne ağırlık vermesi gerektiğini söyleyerek aşması gereken skolâstik hatalara düşen hermenötik açıdan kör olduğunu savunarak onu eleştiren düşünürler de vardır (Gasser, 2015, s. 50-51.).

KAYNAKÇA

- Andrew Chignell, 'As Kant has Shown. . .': Analytic Theology and the Critical Philosophy, *Analytic Theology: New Essays in The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 117-135.
- Georg Gasser, *Toward Analytic Theology: An Itinerary*, *Scientia et Fides*, October 28, 2015, ss. 23-53.
- Hasan Hanafi, *Teoloji Mi Antropoloji Mi?*, Çeviren: Mustafa Sait YAZICIOĞLU, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1979, Vol. 23, ss. 505-531.
- James M. Arcadi, *Analytic Theology as Declarative Theology*, *TheoLogica: An International Journal for Philosophy of Religion and Philosophical Theology*, Vol. 1, No.1, 2017, July 19, ss. 37-52.
- John Lamont, *Conception of Faith in the Greek Fathers*, *Analytic Theology: New Essays in The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 87-116.
- Marton Demeter, *Prolegomena to an Analytic Theology of Holy Images: The Visual Aspects Of Faith and Philosophical Analysis*, *Kultura – Media – Teologia*, 2015 nr 22, ss. 80-95.
- Michael Rea, *Introduction*, *Analytic Theology: New Essays in The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 1-30.
- Michael Sudduth, *The Contribution of Religious Experience to Dogmatic Theology*, *Analytic Theology: New Essays in The Philosophy Of Theology*, Edited By.

- Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 214-232.
- Nicholas Wolterstorff, How Philosophical Theology Became Possible Within The Analytic Tradition of Philosophy, *Analytic Theology: New Essays In The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss.155-168.
- Oliver D. Crisp, *Analytic Theology as Systematic Theology*, *Open Theology*, Volume 3, Issue 1, 2017, ss. 156–166.
- , *On Analytic Theology*, *Analytic Theology: New Essays In The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 33-53.
- Randal Rauser, *Theology as a Bull Session*, *Analytic Theology: New Essays In The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 73-84.
- Recep Önal, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*, Emin Yayınları, Bursa 2013.
- Ryan S. Peterson, *Theological Predication, Doctrinal Location, and Method in Analytic Theology*, *Open Theology*, Volume 3, Issue 1, 2017, ss. 458–470.
- Scott Harrower, *Analytic Theology as Confessional Theology with a Linguistic Edge*, *Open Theology*, Volume 3, Issue 1, 2017, ss. 471–493.
- Steven Nemes, *On the Priority of Tradition: An Exercise in Analytic Theology*, *Open Theology*, Volume 3, Issue 1, 2017, ss. 274–292.
- Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, 2. Basım, Otto Yayınları, İstanbul 2017.
- William J. Abraham, *Systematic Theology as Analytic Theology*, *Analytic Theology: New Essays In The Philosophy Of Theology*, Edited By. Oliver D. Crisp And Michael C. Rea, Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York, 2009, ss. 54-69.
- William Wood, *Analytic Theology as a Way of Life*, *Journal of Analytic Theology*, Vol. 2, May 2014, ss.43-60.
- , *Trajectories, Traditions, and Tools in Analytic Theology*, *Journal of Analytic Theology*, Vol. 4, May 2016, ss.254-266.
- Zeynep Gemuhluoğlu, *Teoloji Olarak Yorum: Gazzali ve İbn. Rüşd'de Te'vil, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.*